

De kracht van humanistiek

De kracht van humanistiek

Fernando Suárez Müller
Joachim Duyndam

In de reeks Cahiers Waardenwerk worden belangrijke thema's uit de theorie en praktijk van waardenwerk uitgediept in de vorm van essays, gebundelde artikelen en onderzoeksverslagen, in nauwe samenwerking met het Tijdschrift Waardenwerk.

De kracht van humanistiek

Fernando Suárez Müller, Joachim Duyndam

ISBN 978 90 8850 996 4

NUR 715 / THEMA QRYA

<https://doi.org/10.36254/978-90-8850-996-4>

© 2021 Uitgeverij SWP Amsterdam

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met Uitgeverij SWP voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen door een onderwijsinstelling van een gedeelte uit deze uitgave, in papieren vorm of digitaal, (bijvoorbeeld voor plaatsing ervan op uw digitale leeromgeving of in een reader) kunt u zich richten tot: Stichting UvO, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, Tel. 023-8700212, www.stichting-uvo.nl UvO@cedar.nl.

Inhoudsopgave

Ten geleide. Filosofie binnen de humanistiek Joachim Duyndam	7
Inleiding & abstracts Fernando Suárez Müller	12
1 De kunst van samenleven <i>Voorbij de levensbeschouwelijke armoede</i> Hans Alma	20
2 Humanisme, humaniteit en Harari Joachim Duyndam	39
3 Persoonsvorming aan de Universiteit voor Humanistiek Lotte Huijting	52
4 De maatschappelijke betekenis van geestelijke verzorging Gaby Jacobs	62
5 Bestaansethiek, humanistiek en normatieve professionalisering Harry Kunneman	78
6 Existentiële reflectievaardigheden <i>Moreel actorschap als practicum</i> Bianca Lugten	103
7 Waarom humanistiek filosofie nodig heeft Anja Machielse	121
8 Literair laboratorium <i>Waarom romans gelezen moeten worden</i> Martien Schreurs	133
9 Aandachtsgebieden voor een actuele humanistiek <i>Lichamelijkheid, spiritualiteit en diversiteit</i> Carmen Schuhmann & Gaby Jacobs	149
10 De kracht van humanistiek <i>Over Jaap van Praags idee van een nieuwe wetenschap</i> Fernando Suárez Müller	164

Ten geleide. Filosofie binnen de humanistiek

Joachim Duyndam

De uil van Athene vliegt pas tegen de avond uit, schrijft Hegel in het voorwoord tot zijn rechtsfilosofie (1820), waarmee hij wil zeggen dat de filosofie pas aan het eind van de dag komt, in een terugblik, nadat overdag alles is gebeurd en gedaan, inclusief het onderzoek van de wetenschappen. Maar geldt dat ook voor de filosofie binnen de menswetenschap humanistiek? In dit *ten geleide* zal ik de centrale positie én de voortrekkersrol van de filosofie binnen de transdiscipline humanistiek verdedigen.

Ondanks dat de term ‘humanistiek’ al bestaat sinds Jaap van Praag deze gebruikte in zijn oratie van 1965, is de humanistiek als transdisciplinaire menswetenschap feitelijk begonnen met de oprichting van de Universiteit voor Humanistiek in 1989. Humanistiek is een transdisciplinaire menswetenschap, die wordt gevoed vanuit de filosofie, psychologie, sociale wetenschappen, geschiedwetenschap, pedagogiek, en niet in de laatste plaats de wetenschapstheorie en de onderzoekleer – om hiermee de meeste vakken uit de bachelor- en master-opleidingen Humanistiek te noemen. Filosofie is dus een van de constituerende disciplines van de transdiscipline humanistiek. Maar door haar kritische gerichtheid op grondslagen en uitgangspunten enerzijds en haar prioritaire onderzoek van mogelijkheden boven feitelijkheden anderzijds, heeft de filosofie wel een bijzondere positie ten opzichte van de andere constituerende disciplines van de humanistiek. Filosofie heeft een voortrekkersrol in de ontwikkeling van deze nieuwe menswetenschap. Dit is te illustreren aan de hand van de missie van de Universiteit voor Humanistiek.

Deze missie, die zowel een wetenschappelijk als een maatschappelijk doel kent, luidt:

‘[...] het vanuit humanistische kernwaarden realiseren van kwalitatief hoogstaand wetenschappelijk onderzoek en onderwijs, en daardoor bijdragen aan het bevorderen van een waardig en zinvol leven voor iedereen in een rechtvaardige en zorgzame samenleving.’¹

1 www.uvh.nl

Een dergelijke missie roept onmiddellijk de filosofische vraag op hoe zo iets mogelijk is: een *waardig* en *zinvol* leven *voor iedereen* in een *rechtvaardige* en *zorgzame* samenleving. Door de moreel-normatieve lading van de hier gecursiveerde termen roept zij bovendien, en evenzeer onmiddellijk, ethische vragen op naar de morele rechtvaardiging van de doelen die de humanistiek zich stelt. Deze filosofische en ethische vragen behoren primair tot de taken van de filosofie binnen de humanistiek. Als voortrekker onder de constituerende disciplines van de humanistiek verkent de filosofie de morele, hermeneutische, ontologische en epistemologische ruimte waarin de humanistiek zich kan bewegen en zich ontwikkelt.

In deze ruimte komt de humanistiek ook als empirische wetenschap tot bloei. Idealerweise beïnvloeden de filosofie (alsmede de doorgaans ook als niet-empirisch beschouwde geschiedwetenschap) en de empirische sociale wetenschappen elkaar gunstig, vullen zij elkaar aan en versterken zij elkaar. Met een variatie op het bekende adagium van Immanuel Kant ('Gedanken ohne Inhalt sind leer, Anschauungen ohne Begriffe sind blind') kan men zeggen dat het denken van de filosofie zonder empirische inhoud leeg is, maar dat empirisch onderzoek zonder filosofisch denken blind is. Als het in de transdiscipline humanistiek lukt om filosofisch (en historisch) onderzoek te verbinden met empirisch onderzoek, dan worden deze beide wetenschappelijke valkuilen (leegte en blindheid) vermeden, en wordt er echte transdisciplinaire kennis gerealiseerd, zoals de missie wil. Ik zal deze kennis illustreren aan de hand van twee voorbeelden van transdisciplinaire benaderingen van thema's in humanistiek onderzoek: autonomie en empathie. Bij deze voorbeelden zal ik aangeven wat de aanleiding kan zijn van het onderzoek, wat het filosofische aandeel erin is en hoe het empirische deel van het onderzoek kan verlopen.

Als eerste noem ik de kwestie van de autonomie. Aanleiding is de hedendaagse spraakverwarring over deze als waarde bestempelde notie. In politieke vertogen, in zorgpraktijken, in ethische discussies – om slechts enkele contexten te noemen – wordt met dit begrip driftig geschermd. In de hedendaagse geïndividualiseerde westerse cultuur wordt onder autonomie veelal zo iets verstaan als (het recht op) individuele zelfbeschikking. Verwante connotaties zijn privacy, keuzevrijheid, neoliberalisme, geluksmaximalisatie. Voor een filosofische interpretatie ga ik allereerst terug naar de wijsgerige bron van autonomie: de al eerder genoemde Kant. Hoe ontwikkelt hij autonomie in relatie tot heteronomie? Bij Kant blijkt autonomie geenszins naar individuele willekeur te verwijzen, maar naar de wilsvrije keuze het eigen handelen in overeenstemming te brengen met onvoorwaardelijke morele imperatieven, dan wel met voorwaardelijke geluksprincipes. Deze laatste zijn volgens Kant heteronoom. De ethiek van Kant gaat niet zozeer over de vraag wat goed is, maar over de vraag *hoe je kunt weten wat goed is*. Autonomie staat hier voor het vermogen van ieder redelijk wezen om zelf in te zien wat goed is, op

gezag van de rede, in plaats van je te verlaten op het (destijds dominante) heteronome gezag van kerk, staat of traditie. Een actuele interpretatie van autonomie, die daarvoor eerst teruggaat naar de bron, vraagt zich af wat vandaag de gezaghebbende heteronomieën zijn waartegen de autonomie moet worden verdedigd. In mijn opvatting zijn dat in onze neoliberale cultuur vooral de media en de markten, die ons respectievelijk vertellen wat goed is om te doen (en hoe te zijn), en die onze mogelijkheden als keuzevrije consumenten bepalen. Ik sla voor dit ten geleide een heleboel stappen over als ik concludeer dat mijn filosofische interpretatie leidt tot het (uiteraard altijd voorlopige) inzicht dat autonomie mogelijk is als weerbaar (*resilient*, veerkrachtig) antwoord op de druk van een voorafgaande heersende heteronomie. Vanuit het perspectief van zo'n filosofische interpretatie kan deze conclusie als hypothese gelden voor allerlei interessant empirisch (psychologisch, sociaal-wetenschappelijk, pedagogisch) onderzoek naar diverse vormen, realisaties, kansen, bedreigingen, processen, enzovoort van autonomie.

Een tweede voorbeeld van transdisciplinariteit is het humanistiek onderzoek naar empathie of compassie – voor de gelegenheid van dit ten geleide neem ik deze beide even samen. Aanleiding is de huidige overschatting en overwaardering van beide. Zo verklaren auteurs als de theologe Karen Armstrong dat compassie de kern is van alle moralen en alle religies. Van empathie worden tal van wonderen verwacht, lopend van genezingen in de zorg, via begrip en samenwerking in organisaties tot aan de wereldvrede in de politiek – wat mede blijkt uit de grote stroom bestsellers en zelfhulpboeken over empathie. Filosofisch begint het met de vraag hoe empathie überhaupt mogelijk is – hoe kan ik mij in een ander inleven? – en welke mens- en wereldbeelden daarbij zijn verondersteld. Vandaaruit kan de waarde van zoiets als inlevingsvermogen worden geïnterpreteerd, zowel positief als negatief. Bij dit laatste kan men denken aan het misbruik dat kan worden gemaakt van het kennen van de ander, of aan de vernederende aspecten van compassie. Empirisch zijn van hieruit bijvoorbeeld de verbanden tussen empathische vermogens en de werking van spiegelneuronen interessant, alsook de relaties tussen empathie en mediahypes, massahysterie en populisme.

De centrale positie van filosofie binnen de humanistiek laat zich ten slotte illustreren aan de hand van de belangrijkste inspiratiebron van de humanistiek: het humanisme. Over humanisme kan ik in dit ten geleide kort zijn. In de verschillende bijdragen aan dit cahier komt het humanisme in vele gedaanten terug. Hoewel de filosofie geen *ancilla* van het humanisme is, zijn beide wel verwant, om niet te zeggen: bondgenoten. Beide zijn kritisch én zelfkritisch; beide zijn anti-dogmatisch en beide bevragen zij wat als vanzelfsprekend waar, goed of mooi geldt. Beide hebben de vorm van traditie, in de letterlijke betekenis van door-geven. Filosofie treedt op als kritische traditie die het denken van voorgaande filosofen, daarop voortbouwend, steeds interpreterend herneemt

en vernieuwt, in relatie tot ontwikkelingen in de cultuur, de maatschappij en de wetenschap. Zo herneemt de filosofie vandaag, bijvoorbeeld, het dualisme van Descartes dat, ondanks de vele ‘weerleggingen’ ervan in de twintigste eeuw, door het hedendaagse hersenonderzoek weer springlevend is. Het cartesische dualisme tussen *res cogitans* en *res extensa* keert vandaag terug als het dualisme tussen de betekeniswereld waarin wij leven en wat er gelijktijdig aan hersenprocessen in onze hoofden gebeurt. Hersenonderzoekers als Dick Swaab proberen dit dualisme te overkomen door de betekeniswereld te *reduceren tot* hersenprocessen (wij *zijn* ons brein). Een dergelijke reductie volgt niet uit het hersenonderzoek zelf, maar is een dogmatische keuze. Een omgekeerde reductie was in de jaren zeventig en tachtig van de twintigste eeuw populair: hersenonderzoeker Wouter Buikhuisen werd verketterd toen hij ‘de biologie van criminaliteit’ wilde onderzoeken. Alles moest in die tijd immers maakbaar en opvoedbaar zijn, en werd dus daartoe gereduceerd. Maar het hersenonderzoek daagt, evenals de voorspellingen van Yuval Noah Harari (zie hoofdstuk 2), zowel de filosofie als het humanisme fundamenteel uit. Hoewel filosofie (als systematische wetenschappelijke discipline) en humanisme (als culturele stroming en als levensbeschouwing) niet gelijksoortig zijn, is er qua optreden als kritische, zich steeds vernieuwende traditie dus een belangrijke parallel tussen filosofie en humanisme. Beide zijn interpretatief. Beide zijn toekomstgericht, juist omdat ze ‘traditioneel’ zijn.

In de traditie van zowel de filosofie als het humanisme betekent kritiek meestal niet dat een voorgaande opvatting totaal weerlegd of verworpen wordt. Eerder gaat het om de toevoeging van een belangrijk maar vergeten element in een opvatting, het doordenken van een klassiek vraagstuk vanuit een nieuw perspectief, een nieuwe interpretatie in het licht van nieuwe omstandigheden en inzichten, een omkering van waarden. Typisch voor het zelfkritisch karakter van filosofische vragen is dat de vraag *zél*f onderdeel is van de vraag. Bij elke vraag die je in de filosofie stelt, hoort ook de vraag: is dit wel een goede vraag; is dit wel de best mogelijke vraag om te weten te komen wat je te weten wilt komen; welke (soort) antwoorden worden bij deze vraag mogelijk, en welke worden uitgesloten? Bijvoorbeeld: de schijnbaar primaire en voor de hand liggende vraag ‘wat is ...?’ stuurt op antwoorden in termen van voorhanden objecten en essenties, of ‘presentie/s’, zoals Derrida het in zijn vroege werk noemt. Als je de meta-vraag in de vraag niet zou stellen, zou je zonder meer kunnen menen dat ‘wat is ...?’ een primaire, fundamentele, ware, juiste, vanzelfsprekende, ‘echt-wetenschappelijke’ vraag is. Dat is dogmatisch. Dogmatisch is: een idee, opvatting, vraag, antwoord, uitspraak, enzovoort voor vanzelfsprekend of waar aannemen zonder de kritische vraag ernaar (erbij, erachter) te stellen. Zo is de kritiek van Martin Heidegger op het dogmatisme van in zijn ogen ongeveer de gehele filosofie, dat de vraag *hoe* de werkelijkheid *is* (het ‘zijn van de zijn-

den') niet wordt gesteld, maar *precies daardoor* wel dogmatisch wordt beantwoord (zij het impliciet), namelijk als: voorhanden dingen.

Precies op deze punten – het zelfkritisch onderzoek naar de eigen vooronderstellingen en theoretische uitgangspunten, de kritische meta-vraag of de gestelde vragen wel de best mogelijke zijn – levert de filosofie een cruciale bijdrage aan de empirische disciplines binnen de humanistiek. Juist omdat empirische onderzoekers soms wel erg snel klaar zijn met hun 'theoretisch kader' hebben zij de filosofie nodig. Door haar systematisch reflectieve positie heeft de filosofie ten opzichte van de constituerende disciplines van de humanistiek, waartoe zijzelf ook behoort, een even kritische als verbindende, 'transdisciplinerende' rol.

Inleiding & abstracts

Fernando Suárez Müller

Deze bundel met bijdragen van (oud-)medewerkers van de Universiteit voor Humanistiek (UvH) biedt zicht op de reikwijdte die 'humanistiek' als nieuwe transdisciplinaire wetenschap kenmerkt. Het idee van de bundel ontstond naar aanleiding van het dertigjarig jubileum van dit instituut, dat in 1989 werd opgericht. Oorspronkelijk was het de bedoeling om de teksten bij verschijning van de bundel op een 'speelse' manier aan het publiek te presenteren, en wel in de vorm van een *symposion* in de oorspronkelijke betekenis van Plato – een feestelijk samenzijn gewijd aan reflectie op fundamentele betekenis- en zingevingsvragen. In een dergelijk speels en intellectueel *symposion* zou vanzelf de kracht van humanistiek blijken, die volgens mij gekenmerkt wordt door wat Martien Schreurs in zijn bijdrage over de Bildungsroman als typisch humanistische eigenschappen ziet, namelijk de dialogische vorm en de verstrengeling van perspectieven. Anders dan bij een doorsnee *symposium* wilden we de wetenschap terugbrengen naar de leefwereld. Kenmerkend voor humanistiek, zo dachten wij, is namelijk de poging om de positieve wetenschap weer in verbinding te brengen met de fundamentele ethische en levensbeschouwelijke vragen die de mensheid bezighouden en ooit aanleiding gaven om wetenschap te bedrijven. Op die manier zou duidelijk worden dat binnen de humanistiek de wetenschap 'anders' aangepakt wordt dan elders in de academische wereld, namelijk door de scheidingswanden tussen academie en ambacht, denken en leven, weten en deugd, analyse en synthese, onderzoek en kunst, verstand en gevoel, kortom: tussen wijsheid en liefde gedeeltelijk op te heffen. Op zo'n *symposion* zou ruimte zijn voor wat vaak de beste momenten van een congres worden genoemd: de directe ontmoetingen tussen mensen in de wandelgangen en tijdens rustmomenten. Met het *symposion* wilden we een congres tot stand brengen dat zou aanvoelen als één grote pauze waarin mensen werkelijk tot elkaar komen en tijd zouden hebben om voor elkaar aanwezig zijn, wat in lijn zou zijn geweest met een humanistische traditie die in de oudheid naar voorbeelden zocht.

Door de pandemie was dit echter allemaal niet mogelijk, en er is voor gekozen om de publicatiedatum los te koppelen van het congres. De bundel verschijnt als cahier van het tijdschrift voor humanistiek *Waardenwerk*, dat voornamelijk door het onvermoeibare werk van twee personen jaar in jaar uit mogelijk wordt gemaakt: Harry Kunneman en Richard Brons. Dankzij hun inspanningen bestaat er in Nederland een humanistisch

geïnspireerd tijdschrift dat het hiervoor beschreven ideaal van een perspectievenveelvoud op de voorgrond plaatst en academisch onderzoek aanvult met kunstzinnigheid en zin voor ambacht en professionaliteit. Dit tijdschrift doet een poging om de verschillende aspecten van het mens-zijn te representeren zodat de ‘hele’ mens er ter sprake komt, de mens in zijn/haar ‘heelheid’, als een energie en activiteit, een ‘kracht’, die aan waarden werkt.

De humanistiek verschijnt in deze bundel als een ‘normatieve wetenschap’ die de resultaten van de positieve wetenschappen, in het bijzonder van de geestes- en maatschappijwetenschappen, met een filosofische dieptereflectie verbindt. In die zin is zij een onvermoeibare zoektocht naar mogelijke antwoorden op de ethische en existentiële vragen die voor mensen relevant zijn, zowel in hun persoonlijk leven als in het kader van instituties. Dit zijn, zoals Kunneman in zijn bijdrage zegt, ‘trage vragen’ van het menselijk bestaan, die niet technisch en lineair te beantwoorden zijn. Zij brengen een complexiteit tot uitdrukking die in evenredige relatie staat tot de complexiteit van mensen zelf en hun onderlinge relaties. In het begrip ‘normatieve wetenschap’ draagt ‘normatief’ in mijn ogen primair een filosofische betekenis die verwijst naar een belangstelling voor ethische waarden, en dit moet niet uitsluitend worden begrepen in de sociologische zin van ‘normerend’. Het begrip ‘normatief’ duidt volgens mij op een kritische houding, niet in de laatste plaats ten aanzien van de veronderstellingen van de humanistiek en het humanisme zelf. ‘Normatief’ betekent ook dat de humanistiek de resultaten van de positieve wetenschappen kritisch opneemt in het kader van ethische en existentiële vragen waarvan het antwoord niet op voorhand vaststaat, maar die door de ‘kracht’ van het samengaan van denken en voelen, dat wil zeggen van ‘doorleefde’ argumenten, steeds opnieuw gesteld worden en een provisorisch antwoord vinden.

In die zin zou men de humanistiek als normatieve wetenschap ‘radicaal’ – in de oorspronkelijke betekenis van dit woord – kunnen noemen. Want ‘radicaal’ betekent dat men doordringt tot de wortels (*radices*), tot het begin, de beginselen, de bronnen, de gronden, die de mens ‘aarden’. Niet alleen in de zin van de menselijke ‘aardsheid’ – van wat de mens op aarde beweegt, wat zijn/haar enthousiasme en heroïsme uitlokt, en in de zin van de confrontatie met kwetsbaarheden, broosheden en onzekerheden, van sociale en ecologische afhankelijkheden. Het wordt ook bedoeld in de zin van de menselijke ‘aard’ – het wezen van de mens, van wat de mens tot mens maakt, in de betekenis van menselijkheid en humaniteit. In de bijdragen van Carmen Schuhmann, Harry Kunneman en Gaby Jacobs wordt van ‘radicale humaniteit’ of ‘radicale bestaansuitdagingen’ gesproken. In deze filosofische zin is de humanistiek dus niet alleen epistemologisch radicaal, maar ook sociaal en politiek radicaal, want het is niet mogelijk de vraag naar het mens-zijn los te trekken van de instituties en organisaties die de mens zelf

schept en vormgeeft. Vandaar dat de humanistiek in haar radicaliteit ook verbonden is met een ambacht, met ‘normatieve professionaliteit’. Zoals Lotte Huijting en Bianca Lugten in het kader van hun praktisch gerichte onderwijs benadrukken: humanistiek betreft een veranderingsproces, niet alleen van individuen maar ook van de institutionele structuren waarin zij zich begeven en waaraan zij mede vormgeven. Daarom is de geestelijke verzorging, die een centraal onderdeel vormt van de humanistiek, niet alleen gericht op het individu maar ook op de sociale en institutionele context waarin mensen zich bevinden, zoals Jacobs in haar bijdrage benadrukt. Dat de humanistiek appelleert aan krachten en vermogens die kunnen bijdragen aan de menselijkheid en humaniteit van de samenleving, is zo gezien inherent aan haar eigen radicaliteit.

Zoals Joachim Duyndam en Anja Machielse in hun bijdragen onderstrepen, hangt herkenning van de kwetsbaarheid van de mens samen met erkenning van de eindigheid van het mens-zijn maar ook met het belang van weerbaarheid. Daaronder gaat ook de herkenning schuil van wat ik in mijn eigen bijdrage een ‘diepere kracht’ noem, van een enthousiasme en wil tot vormgeving die het mogelijk maakt om deze radicaliteit uit te oefenen in een creatief proces van ontwikkeling en vorming van geest en samenleving. Daarom is een ‘normatieve wetenschap’ als de humanistiek naast ‘radicaal’ in mijn ogen ook inherent reflectief en ‘spiegelend’ – in de filosofie wordt hiervoor het begrip ‘speculatief’ gebruikt, in de oorspronkelijke betekenis van het woord *speculum* (spiegel). In de humanistiek spiegelt de mens zich aan creatieve idealen en beelden van zichzelf, zoals dit ook in de moderne Bildungsroman het geval is. Deze beelden, zo benadrukt Hans Alma in haar bijdrage, behoeven een ‘radicaal’ onderzoek naar de bronnen, fundamenteën of gronden, die de mens vormgeven en tot bloei brengen. Een normatieve wetenschap als de humanistiek is bespiegelend of beschouwend als ze ethiek en menselijkheid aan een zingevend verhaal of kader verbindt dat ook het streven naar deugdzaamheid zelf een existentiële zin en betekenis geeft. In deze gedachte resonanceert de ‘grote strijd’ tegen het nihilisme, die volgens de geestelijk vader van het Nederlandse humanisme, Jaap van Praag, de kerntaak van humanisme en humanistiek uitmaakt. Dankzij de ‘radicaliteit’ van de humanistiek kan de mens ‘geaard’ worden, maar dankzij het reflectieve en beschouwende karakter van de humanistiek krijgt de mens vleugels. Het gaat hier niet om een passief-contemplatieve bezigheid. Geen personage in de geschiedenis van de filosofie representeert deze radicale en spiegelende houding beter dan Socrates zelf, die door de priesteres van de tempel van Apollo tot de meest wijze man van Athene werd uitgeroepen, wat hij zelf met een korrel zout nam. Wijs was hij volgens Apollo omdat hij de eindigheid van zijn weten toegaf, zonder de poging op te geven om tot de waarheid der dingen door te dringen. ‘Een waarlijke lastpost’ – zo meenden degenen die hem ter dood veroordeelden. Maar wie kent nog hun namen? In mijn ogen staat

de humanistiek in een socratische traditie die de wetenschapsbeoefening verbindt aan bespiegelende en radicale vragen – en dit maakt haar normatieve kracht uit.

De meeste hoofdstukken in deze bundel zijn speciaal voor dit doel geschreven. Zij geven blijk van de reikwijdte van ‘humanistiek onderzoek’: reflecties op de ecologische, technologische en politieke uitdagingen van het humanisme (Alma, Duyndam), theoretische zelfreflecties op humanistiek als transdisciplinaire wetenschap die geestes- en maatschappijwetenschappen verbindt (Machielse, Schreurs, Suárez Müller), artikelen over praktische vaardigheden (Lugten, Huijning), over ambachtelijkheid, professionaliteit en waardenwerk (Kunneeman) en over geestelijke verzorging (Schuhmann, Jacobs). Overkoepelend in al dit onderzoek is het centraal stellen van de verbinding van ethische en existentiële vraagstukken in het licht van humanistische perspectieven op het leven in het kader van transdisciplinair onderzoek. Het begrip ‘transdisciplinair’ verwijst voor mij niet alleen naar de mogelijkheid om wetenschappelijke vakgebieden te verbinden maar ook om hier bovenuit te stijgen, zodat kunst, religie en filosofie niet alleen object van onderzoek zijn maar ook werkelijkheidsbenaderingen die wetenschappelijk onderzoek mede kunnen vormgeven en sturen. In verschillende bijdragen aan deze bundel wordt ook het belang van kunst (Alma, Schreurs), spiritualiteit (Schuhmann, Jacobs) en filosofie (Machielse, Duyndam, Suárez Müller) benadrukt.

Daarmee kom ik ten slotte bij de inhoud van de verschillende bijdragen. Mijn weergave daarvan is gebaseerd op de samenvattingen die ik van de auteurs van de verschillende hoofdstukken heb ontvangen.

In het artikel van Hans Alma, *De kunst van samenleven*, wordt het argument van haar gelijknamige boek uit 2018 compact weergegeven. De tekst is een kritiek op een economische en technocratische focus in de moderne politiek waardoor een levensbeschouwelijke verdieping rond vragen van goed (samen)leven naar de marge verdwijnt. Prangende maatschappelijke en ecologische problemen worden losgekoppeld van een diepgaand gesprek over hoe we onze samenleving willen inrichten. In haar artikel onderzoekt Alma de wortels van deze aanpak en spiegelt dit tegen de achtergrond van wat zij ‘levensbeschouwelijke armoede’ noemt. De grondpijlers van het moderne humanisme – autonomie en rede – dienen volgens haar een nieuwe invulling te krijgen. Vooral de relatie van mens en natuur, die in het moderne humanisme antropocentrisch gekleurd is, is aan een herdefinitie toe. Zij pleit aan de hand van het werk van William Connolly voor een *entangled humanism* waarin de onderlinge afhankelijkheidsrelaties tussen verschillende bestaansvormen centraal staan. Een dergelijke herdefinitie heeft op haar beurt ook een nieuwe sociale verbeelding nodig die zij met Christa Anbeek ‘levensbeschouwen’ heeft genoemd. Dit ziet Alma als esthetisch project waarin de verbeelding

een bijdrage levert om tot nieuwe vormen van samenleven te komen. Zij ontwikkelt een strategie om deze verbeeldingskracht te oefenen met behulp van een verbeeldingscyclus waarmee nieuwe mogelijkheden te articuleren zijn.

In *Humanisme, humaniteit en Harari* benadrukt Joachim Duyndam twee grote uitdagingen waarmee het traditionele humanisme zich tegenwoordig geconfronteerd ziet. De huidige ecologische crisis dwingt ons om kritisch na te denken over de centrale positie die het humanisme de mens toekent. In het moderne humanisme speelde ‘de natuur’ een geringe rol, maar tegenwoordig is een herbezinning van de *condition humaine* in het licht van de *condition écologique* nodig. De tweede uitdaging die Duyndam op de voorgrond plaatst en waar hij in dit artikel de meeste nadruk op legt, wordt ons voorgedragen door Yuval Noah Harari, die in zijn imposante bestseller *Homo Deus* (2015) betoogt dat de mensheid zich thans, na de agrarische, wetenschappelijke, technologische en industriële revoluties, in een robotische en digitale revolutie bevindt die ons ertoe dwingt na te denken over de betekenis van *humaniteit* – de cruciale, maar moeilijk grijpbare kern van waar het in het humanisme om gaat. Duyndam geeft een herbezinning op *humaniteit* die laat zien dat het humanisme zowel springlevend alsook hard nodig is.

Lotte Huijting en Bianca Lugten bespreken een tweetal vaardigheidstrainingen die de studie humanistiek aanbiedt. Huijting stelt in *Persoonsvorming aan de Universiteit voor Humanistiek* dat persoonsvorming een speerpunt is van opleidingen met een humanistiek karakter. In haar artikel bespreekt ze de rol die persoonsvorming speelt binnen het vaardighedenonderwijs en de onderwijsvisie van de UvH. Zij vergelijkt dit concept met educatieve stromingen, zoals het concept *Bildung* en het concept ‘karaktervorming’ dat de theologische faculteit van de Universiteit van Tilburg hanteert. Huijting benadrukt ook het professionele belang van de ‘persoonsreflectie’. Complementair hieraan is het artikel van Lugten, *Existentiële reflectievaardigheden*. Naast persoonsreflectie is ook moreel actorschap een kernonderdeel van humanistiek. Lugten bespreekt verschillende methodieken van existentieel-morele reflectie en geeft inzicht in de corresponderende theoretische kennis die daarbij aan bod komt. De training of het practicum leidt op tot ‘professionele betekenisgever’ op basis van ‘moreel actorschap’. De existentiële reflectievaardigheden activeren fundamentele levensvragen zoals: Wie ben ik? Waar kom ik vandaan? Wat betekenen jij voor mij en ik voor jou? Wat is een mooi, goed en zinvol leven? Waartoe zijn wij op aarde? Lugten bespreekt in deze context de methodieken die een benadering van zulke vragen mogelijk maken en vat die samen in een reflectiecyclus die verwantschappen vertoont met de eerdergenoemde verbeeldingscyclus van Alma.

In *De maatschappelijke betekenis van geestelijke verzorging* benadrukt Gaby Jacobs dat humanistisch geestelijke verzorging volop in beweging is. De scheiding van kerk en staat heeft ertoe geleid dat de invloed van religieuze en levensbeschouwelijke tradities op het maatschappelijk leven sterk is gekrompen. Maar de toename van diverse levensbeschouwingen in Nederland lijkt erop te wijzen dat de behoefte aan zingeving en spiritualiteit sterker is dan ooit. Samengenomen vormen deze twee bewegingen volgens Jacobs een interessante paradox die de context bepaalt waarin de geestelijk verzorger tegenwoordig zijn/haar werk doet. In de stroming van positieve gezondheid, waaronder de positieve psychologie, wordt zingeving vooral als een individueel proces neergezet dat gepaard gaat met eigen verantwoordelijkheid en het idee van maakbaarheid van de eigen gezondheid en zingeving. De existentiële processen van verbondenheid en transcendentie die inherent zijn aan zingeving en spiritualiteit, en de maatschappelijke processen waarin deze onder druk komen te staan, blijven daarmee buiten schot. Met behulp van het werk van Hartmut Rosa, Paulo Freire, Jessica Benjamin en Anthony Giddens worden in deze bijdrage existentiële ervaringen in relationele en maatschappelijke contexten geplaatst en kritisch belicht. De taak van de geestelijk verzorger is breder dan het bijstaan van mensen bij tragiek en lijden. Het gaat om een ‘radicale’ praktijk die in de relationele gesitueerdheid de bron ziet van zowel zingeving als uitsluiting, geweld, morele kwetsuren en fundamentele bestaansonzekerheid.

De teksten van Harry Kunneman en Anja Machielse zijn eerder verschenen in het gerenommeerde *Tijdschrift voor Filosofie*. De bijdrage van Kunneman, *Bestaansethiek, humanistiek en normatieve professionalisering*, is een tekstuele bewerking van zijn artikel *Het belang van normatieve professionalisering*, waarin de geschiedenis en de actuele betekenis van de theorie en de praktijk van ‘normatieve professionalisering’ (kort: NP) worden geschetst. Om het bredere maatschappelijke en politieke belang daarvan te verhelderen, begint hij met een korte historische beschouwing over de wortels van de humanistiek in het levensbeschouwelijke humanisme in Nederland en analyseert hij enkele daarmee verbonden spanningsvelden. Vervolgens gaat hij dieper in op de verschuiving van algemene levensbeschouwelijke perspectieven naar concrete professionele praktijken en de morele waarden die daarbinnen op het spel staan, die een belangrijk kenmerk vormt van ‘het NP-perspectief’. Ten slotte karakteriseert hij dat perspectief aan de hand van drie brandpunten: horizontale moraliteit, werk dat deugt en deugd doet, en ten slotte micropolitiek engagement.

De bijdrage van Anja Machielse, *Waarom humanistiek filosofie nodig heeft*, is een ingekorte versie van *De cultus van het individu*. Aangezien het onderzoek aan de UvH onder de NWO-noemer Social Sciences and Humanities valt, rijst de vraag of zo aan fundamentele uitgangspunten van het moderne humanisme binnen de genoemde disciplines

recht wordt gedaan. Machielse onderzoekt de bijdrage van sociaal onderzoek aan de humanistiek als ‘normatieve’ wetenschap en richt zich daarbij op het individu als vormgever van zijn/haar eigen wereld. De sociale filosofie van Ulrich Beck levert volgens Machielse relevante zienswijzen op voor een humanistisch begrip van autonomie en zelfbepaling. Zij concludeert echter dat *zuiver* filosofische perspectieven noodzakelijk zijn voor een humanistische invulling van het leven.

In *Literair laboratorium* vertrekt Martien Schreurs vanuit de stelling van de beroemde humanistische denker Giovanni Pico della Mirandola dat de menselijke natuur niet vastligt en de mens daarom voor de opgave staat om zichzelf uit te beelden. De ontwikkeling van de mens heeft geen vast doel en hangt sterk af van omgevingsfactoren die nieuwe perspectieven zichtbaar maken op het menselijk bestaan. Dit perspectivisme wordt volgens Schreurs op voorbeeldige wijze beoefend in de traditie van de Bildungsroman, die hij begrijpt als een ‘literair laboratorium’: in de dialogische afwisseling van perspectieven wordt nieuwe kennis gegenereerd over het ‘veelkantige’ menselijk bestaan. Met behulp van het werk van de literatuurwetenschapper Michail Bachtin laat Schreurs zien hoe deze dialogische perspectiefwisseling de lezer uitdaagt om actief te participeren in de grote dialogen die in de wereld gaande zijn. Bij wijze van voorbeeld gaat Schreurs te rade bij twee twintigste-eeuwse Bildungsromans, van Heinrich Böll en Thomas Mann, waarin de humanistische idealen zwaar op de proef worden gesteld en toch hun betekenis niet verliezen.

In het artikel *Aandachtsgebieden voor een actuele humanistiek* wijzen Carmen Schuhmann en Gaby Jacobs op het belang van drie aandachtsgebieden – lichamelijkheid, spiritualiteit en diversiteit – die de pijlers kunnen vormen van een actuele humanistiek die inzicht verschaft in hoe mensen hun levensovertuiging ‘leven’, ook in momenten van existentiële tegenslag, en kunnen verhelderen hoe geestelijk verzorgers dit kunnen ondersteunen. Zij proberen zo invulling te geven aan de definitie die Jaap van Praag aan humanistiek gaf, als een ‘fenomenologische doordenking van de humanistische levensovertuiging’. Met behulp van het werk van Charles Taylor en Clifford Geertz wordt zingeving begrepen als een proces van oriëntatie in de ‘morele ruimte’. Geestelijke verzorging wordt beschreven als de begeleiding bij dergelijke oriëntatieprocessen. Het lichaam speelt onherroepelijk mee in zingevingprocessen omdat het hierbij ook om lichamelijke oriëntatie in de fysieke ruimte gaat. Tegelijk zijn deze processen gericht op ‘ultieme waarden’, waarmee spiritualiteit in beeld komt. De machtsprocessen die de mens omgeven, bepalen het gedijen van de diversiteit van visies op goed leven. De auteurs benadrukken de relevantie van elk van de genoemde aandachtsgebieden voor vragen en ontwikkelingen in het domein van de humanistisch geestelijke verzorging.

In *De kracht van humanistiek* doe ik een poging om het idee van humanistiek zoals daaraan door Jaap van Praag in 'Wat is humanistiek?' en in andere teksten invulling is gegeven, filosofisch en methodologisch te doordenken. De verhouding tussen filosofie en humanistiek staat daarbij centraal, want hoewel de humanistiek als vakgebied geen filosofie is, speelt de filosofische reflectie er een centrale rol in, ook wanneer het gaat om het ontwikkelen van praktische vaardigheden. De humanistiek treedt naar voren als een 'pragmatisering' van de filosofie, want ze wil 'de wereld' niet slechts beschouwen maar ook veranderen. Vandaar dat de humanistiek zich volgens Van Praag primair richt op twee deelgebieden van de wetenschap: de maatschappijwetenschappen en de geesteswetenschappen. Deze gebieden worden in de humanistiek tot een 'normatieve' menswetenschap samengesmeed die omwille van ethische en existentiële vragen door de filosofie – in het bijzonder de fenomenologische beschouwing – in evenwicht worden gebracht. Ik betoog dat de humanistiek uit elkaar dreigt te vallen als de filosofische reflectie en de toepassingsmogelijkheden ervan niet meer het gerechtvaardigde primaat krijgen, doordat ofwel de geesteswetenschappen ofwel de maatschappijwetenschappen een te groot gewicht in de schaal gaan leggen.

Langs deze lijnen geven de bijdragen aan deze bundel een goed beeld van wat humanistiek volgens ons inhoudt en betekent. Studenten en nieuwe medewerkers van de UvH kunnen hierin houvast en inspiratie vinden. Maar deze bundel is ook gericht op een breder publiek, niet in de laatste plaats op academici van andere universiteiten die hierin mogelijk een alternatief model van wetenschap zien opdoemen dat de instrumentalisering van het academische weten en denken overstijgt, en wetenschap innig verbindt met de fundamentele ethische en existentiële vragen die ooit haar geboortegrond vormden en nog steeds bepalend zijn voor de praktische horizon van wetenschappelijke kennisverwerving.